

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**БІЛОУС З. В.,**

викладач кафедри господарського

та адміністративного права

*(Національний технічний університет України**«Київський політехнічний інститут»)*

УДК 349.3

**СОЦІАЛЬНІ ПРАВА ГРОМАДЯН ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ:
ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ**

Стаття присвячена аналізу соціальних прав як об'єктів протиправних посягань. Акцентується увага на потребі розробки чітких критеріїв систематизації об'єктів правопорушень, що вчиняються у сфері соціальних правовідносин. Окрема увага приділяється недосконалості юридичного закріплення об'єктів протиправних посягань у цій сфері.

Ключові слова: юридична відповідальність, соціальні права, соціальний захист, об'єкт правопорушення.

Статья посвящена анализу социальных прав как объектов противоправных посягательств. Акцентируется внимание на необходимости разработки четких критериев систематизации объектов правонарушений, совершаемых в сфере социальных правоотношений. Особое внимание уделяется несовершенству юридического закрепления объектов противоправных посягательств в этой сфере.

Ключевые слова: юридическая ответственность, социальные права, социальная защита, объект правонарушения.

The paper analyzes social rights as objects of illegal encroachments. The attention is focused on the need to develop clear criteria for systematization of objects offenses committed in social relations. Special attention is paid to the imperfection of legal confirmation objects unlawful acts in this area.

Key words: legal responsibility, social rights, social protection, object of the offense.

Вступ. В Україні все більшої ваги набуває необхідність дотримання та забезпечення соціальних стандартів життя громадян через призму реалізації положень Конституції України [1], яка визнала людину найвищою соціальною цінністю, а її соціальні права – недоторканими. Крім того, Конституція України характеризує саму державу як соціальну, тобто таку, яка бере на себе турботу про матеріальний добробут громадян, здійснює функцію регулювання економіки з обов'язковим урахуванням екологічних вимог, забезпечує захист економічних і соціальних прав людини [2, с. 137].

Юридичне закріплення соціальних прав є вибірковою розрізненою сукупністю нормативно-правових актів, в яких не зовсім простежується чітка структурована система. Соціальні права, зокрема права на соціальний захист, соціальні послуги, інколи закріплені дуже розмито, що, в свою чергу, впливає на їх ефективність. Ускладнює ситуацію відсутність єди-

ного бачення у законодавця закріплення юридичної відповідальності, наявність якої повинна забезпечити дотримання цих прав.

Останнім часом у сфері соціальних правовідносин кількість правопорушень значно зросла, що насамперед пояснюється нестійкою та складною соціально-економічною ситуацією. З іншого боку, ускладнює ситуацію і недосконалість чинного соціального законодавства, в якому питання дотримання імперативних норм закріплені не дуже якісно.

Проблемам дотримання прав громадян у сфері соціальних правовідносин приділялося багато уваги у працях науковців. Так, питаннями реалізації конституційного права на соціальний захист в цілому та щодо окремих осіб займалися В.М. Андріїв, В.С. Венедіктов, С.В. Венедіктов, С.Я. Вавженчук, С.В. Вишневецька, І.В. Зуб, М.І. Іншин, В.Л. Костюк, А.Р. Мацюк, П.Д. Пилипенко, С.В. Попов, С.М. Прилипко, О.І. Процевський, С.М. Синчук, О.В. Тищенко, Г.І. Чанишева, В.І. Щербина, Н.М. Хуторян, О.М. Ярошенко. В наукових працях зазначених вчених детально розглядалися аспекти системи соціального забезпечення, соціального захисту, їх теоретична наукова основа, досліджувався соціальний захист окремих осіб. Проте окремо не аналізувалися соціальні права як об'єкти правопорушень.

Постановка завдання. Мета статті полягає у тому, щоб на основі наукових праць та детального аналізу нормативно-правових актів дослідити соціальні права як об'єкти правопорушень, виявити проблеми їх нормативного закріплення.

Результати дослідження. Соціальні права в науковій літературі мають абсолютно різне трактування. Так, П.М. Рабінович визначає соціальні права як можливості людини реалізовувати свої здібності, здобувати засоби до існування, беручи участь у виробництві матеріальних та інших благ, відносити до них права власності на засоби виробництва, здобуття професії, вибір та здійснення трудової або іншої діяльності, сприятливі умови та справедливу оплату праці, відпочинок і дозвілля [3, с. 12].

Автори сучасної юридичної енциклопедії вважають, що соціальні права – це можливість людини і громадянина забезпечити належні соціальні умови життя, а саме право на: а) працю та її вільний вибір; б) відпочинок; в) охорону здоров'я; г) житло; д) матеріальне забезпечення в старості, в разі хвороби, повної або часткової втрати працездатності, втрати годувальника тощо; е) достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї (харчування, одяг, житло); є) страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів [4].

Досліджуючи сутність соціальних прав, О.М. Волкова стверджує, що за своєю природою вони є суб'єктивними юридичними правами, а також є рівноцінною групою прав поряд із громадянськими та політичними правами. Соціальні права особи – це можливості особи щодо реалізації своїх здібностей для забезпечення гідного рівня життя для себе та своєї сім'ї, здійснення трудової діяльності, а також в передбачених законом випадках можливості претендувати на отримання від держави певних матеріальних благ. Соціальні права особи, що розподіляються за основними сферами реалізації, складаються з трьох груп: 1) права щодо підтримання гідного рівня життя для себе та своєї сім'ї (право на гідне життя, право на здоров'я, право на житло, право на розвиток, право на освіту тощо); 2) права щодо здійснення особою трудової діяльності (право на працю, право на захист від безробіття, право на трудові спори та страйки, право на відпочинок і дозвілля; право на оплачувану періодичну відпустку тощо); 3) права щодо соціального захисту особи (право матерів на соціальний захист, право дітей та підлітків на соціальний захист, право осіб похилого віку на соціальний захист і допомогу, право на соціальне забезпечення при втраті засобів до існування тощо) [5, с. 6].

Н.Б. Болотіна зазначає, що соціальна сфера – це багаторівневе соціальне явище; серед її складових виділяється група суспільних відносин, які мають суспільний характер не тільки для однієї країни, а й для всього громадянського суспільства. У цих відносинах реалізуються такі соціальні права, які забезпечують життєдіяльність людини, мають всезагальне значення, отже, вимагають гармонійного правового регулювання. Це право на зайнятість, на працевлаштування, на безоплатні послуги державної служби зайнятості, на справедливу оплату праці, у розмірі, що забезпечує гідний рівень життя, на професійне навчання та

перенавчання, на соціальне забезпечення, яке здійснюється у формі загальнообов'язкового державного соціального страхування і державної соціальної допомоги (включаючи соціальний догляд), яка надається кожній особі, яка не має засобів до існування і не може завдяки власним зусиллям набути їх, на вчасну і кваліфіковану медичну допомогу у необхідному безоплатному гарантованому обсязі тощо. Перелічені права людини, як вказує Н.Б. Болотіна, забезпечуються за допомогою певного юридичного механізму, який в Європейських країнах охоплюється поняттям «соціальне право» [6, с. 156–157].

Як бачимо, в науковій літературі немає одностайної точки зору стосовно обсягу поняття соціальних прав. Проте ні в кого не викликає сумніву той факт, що так чи інакше до соціальних прав слід відносити право особи на соціальне забезпечення, на соціальний захист та на соціальне страхування. Професор Г.І. Чанишева стверджує, що сьогодні основними формами соціального забезпечення в Україні є: 1) загальнообов'язкове державне соціальне страхування; 2) державна соціальна допомога; 3) спеціальний соціальний захист; 4) додатковий соціальний захист; 5) недержавне соціальне забезпечення [7, с. 144].

Правова природа соціальних прав породжує надзвичайно велику кількість імперативних норм, які знайшли своє відображення в спеціальних нормативно-правових актах. А там, де є імперативні норми, повинна бути юридична відповідальність. Ефективність дотримання соціальних прав в цьому контексті слід розглядати через призму закріплення юридичної відповідальності та аналізу соціальних прав особи як об'єктів правопорушень, за вчинення яких і наступатиме ця відповідальність. Безперечно, чим якісніше виписані норми про юридичну відповідальність у цій сфері, тим ефективнішими є соціальні права.

Юридична відповідальність у сфері соціальних правовідносин закріплюється, як правило, за допомогою загальних формулювань. Так, у Законі України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та інвалідам» зазначено, що посадові особи, винні у порушенні законодавства про державну соціальну допомогу, несуть відповідальність згідно із законом. Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» встановлює, що посадові особи, з вини яких несвоєчасно виплачується державна соціальна допомога, несуть відповідальність відповідно до закону. У Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» йдеться про те, що особи, винні в порушенні законодавства щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, несуть відповідальність відповідно до закону. Таке саме закріплення юридичної відповідальності зустрічається і в Законі України «Про соціальний захист дітей війни», «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей».

В окремих нормативних актах законодавець навіть вказує, який вид юридичної відповідальності повинен застосовуватися. Так у Законі України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» закріплюється норма про те, що особи, винні в порушенні вимог цього Закону, утаюванні або навмисному перекрученні відомостей про стан радіаційної обстановки або про захворюваність людей, у видачі документів, посвідчень, вчиненні будь-яких інших діянь, що призводять до незаконного одержання громадянами прав і пільг, несуть матеріальну, адміністративну або кримінальну відповідальність, встановлену законодавством України. Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» передбачає, що особи, винні у порушенні вимог цього Закону, несуть установлену законом матеріальну, дисциплінарну, адміністративну чи кримінальну відповідальність.

Таке закріплення юридичної відповідальності, коли імперативні норми закону трансформуються через загальні формулювання у положення інших нормативно-правових актів, які містять детальні склади правопорушень у цій сфері, є ефективним при умові, що в цих нормативно-правових актах такі склади закріплені. В іншому випадку усі імперативні норми закону будуть абсолютно знівельовані.

Таким чином основні профільні закони містять відсилочні норми до Кримінального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Кодексу законів про працю України.

Проте Кримінальний кодекс України визначає, що кримінальна відповідальність у сфері соціальних правовідносин може наставати за правопорушення, пов'язані з соціальним страхуванням, зокрема передбачені статтею 212¹. Цією статтею встановлюється кримінальна відповідальність за умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, вчинене службовою особою підприємства, установи, організації, незалежно від форми власності, або особою, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи, чи будь-якою іншою особою, яка зобов'язана його сплачувати, якщо таке діяння призвело до фактичного ненадходження до фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування коштів у значних, великих та особливо великих розмірах. Під значним розміром коштів слід розуміти суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які в тисячу і більше разів перевищують установлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під великим розміром коштів слід розуміти суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, які в три тисячі і більше разів перевищують установлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян, під особливо великим розміром коштів слід розуміти суми єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування чи страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, які в п'ять тисяч і більше разів перевищують установлений законом неоподатковуваний мінімум доходів громадян.

Слід відзначити, що за правопорушення у сфері соціального страхування встановлена і адміністративна відповідальність. Так статтями 165-1, 165-3, 165-4, 165-5 Кодексу України про адміністративні правопорушення встановлено, що адміністративна відповідальність встановлена за порушення порядку нарахування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, неподання, несвоєчасне подання, подання не за встановленою формою звітності щодо єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування або подання недостовірних відомостей, що використовуються в Державному реєстрі загальнообов'язкового державного соціального страхування, іншої звітності та відомостей, передбачених Законами України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» і «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», порушення встановленого порядку використання та здійснення операцій з коштами Пенсійного фонду України. Також особи несуть відповідальність за несплату або несвоєчасну сплату єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, у тому числі авансових платежів, у сумі до 1 000 неоподаткованих мінімумів доходів громадян та за порушення встановленого порядку використання та здійснення операцій з коштами накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування.

Крім того, статтями 165-3–165-5 встановлена адміністративна відповідальність за порушення посадовими особами підприємств, установ, організацій, фізичними особами, які використовують найману працю, порядку використання коштів, подання недостовірних відомостей про використання коштів трьох фондів, які існували до прийняття Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Незважаючи на те, що практично всі законодавчі акти, які визначають особливості соціального захисту окремих категорій громадян, вміщують вказівку на те, що за їх порушення може встановлюватися адміністративна та кримінальна відповідальність, при детальному аналізі виявляється, що Кодексом України про адміністративні правопорушення це абсолютно не закріплюється, а Кримінальний кодекс України злочином визначає безпідставну неви-

плату заробітної плати, стипендії, пенсії чи іншої установленої законом виплати громадянам більш як за один місяць, вчинену умисно керівником підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності.

Соціальні права також визначаються як адміністративно-господарські та фінансові правопорушення. Так, згадуваний Закон України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» встановлює, що підприємства, установи, організації, у тому числі підприємства, організації громадських організацій інвалідів, фізичні особи, які використовують найману працю, де середньооблікова чисельність працюючих інвалідів менша, ніж встановлено нормативом, щороку сплачують відповідним відділенням Фонду соціального захисту інвалідів адміністративно-господарські санкції, сума яких визначається в розмірі середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві, відповідній установі, організації, у тому числі підприємстві, організації громадських організацій інвалідів, фізичної особи, яка використовує найману працю, за кожне робоче місце, призначене для працевлаштування інваліда і не зайняте інвалідом. Для підприємств, установ, організацій, у тому числі підприємств, організацій громадських організацій інвалідів, фізичних осіб, на яких працює від 8 до 15 осіб, розмір адміністративно-господарських санкцій за робоче місце, призначене для працевлаштування інваліда і не зайняте інвалідом, визначається в розмірі половини середньої річної заробітної плати на відповідному підприємстві, в установі, організації, у тому числі підприємстві, організації громадських організацій інвалідів, у фізичної особи, яка використовує найману працю.

У сфері соціального страхування, крім адміністративної та кримінальної відповідальності, додатково встановлена і фінансова відповідальність. Згідно з Законом України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» роботодавець несе фінансову відповідальність за:

- порушення порядку використання коштів Фонду, несвоєчасне або неповне їх повернення;
- несвоєчасне подання або неподання відомостей, встановлених Законом;
- подання недостовірних відомостей про використання коштів Фонду;
- шкоду, заподіяну застрахованим особам або Фонду внаслідок невиконання або неналежного виконання обов'язків, визначених Законом.

У разі порушення порядку використання страхових коштів роботодавці відшкодовують Фонду в повному обсязі неправомірно витрачену суму страхових коштів та/або вартість наданих соціальних послуг і сплачують штраф у розмірі 50 відсотків такої суми.

За несвоєчасне повернення або повернення не в повному обсязі страхових коштів на страхувальників та інших отримувачів коштів Фонду накладається штраф у розмірі 10 відсотків несвоєчасно повернутих або повернутих не в повному обсязі страхових коштів.

Одночасно на суми несвоєчасно повернутих або повернутих не в повному обсязі страхових коштів і штрафних санкцій нараховується пеня в розмірі 0,1% зазначених сум коштів, розрахована за кожний день прострочення платежу.

Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» встановлює, що роботодавець несе відповідальність за:

- порушення порядку використання коштів Фонду, несвоєчасне або неповне їх повернення;
- несвоєчасне подання або неподання відомостей, встановлених Законом;
- подання недостовірних відомостей про використання коштів Фонду.

За порушення порядку використання роботодавцем коштів Фонду накладається штраф у розмірі наданої Фондом суми, використаної з порушенням.

Юридична природа адміністративно-господарських та фінансових правопорушень досі є об'єктом жвавих наукових дискусій.

Таким чином, при визначенні об'єкта правопорушень, що можуть вчинятися в сфері соціальних правовідносин, виникає ряд теоретичних проблем. Назвемо деякі з них.

Аналіз законодавства, що закріплює імперативні норми щодо соціального захисту громадян, дає змогу стверджувати, що соціальні права можуть бути об'єктами протиправ-

них посягань, за які передбачається застосування кримінальної, адміністративної, матеріальної та дисциплінарної відповідальності. Це дає змогу розглядати соціальні права через призму об'єктів злочинів, адміністративних правопорушень, дисциплінарних проступків та в рамках змісту завдання матеріальної шкоди.

Вказівка на існування юридичної відповідальності у цій сфері шляхом закріплення загальних словосполучень на кшталт «встановлюється законодавством» не завжди дає змогу визначити безпосередній об'єкт протиправного посягання, що, в свою чергу, не дає можливості правильної юридичної кваліфікації протиправного діяння.

Окрім нормативно-правові акти, що закріплюють імперативні вимоги у сфері соціального захисту та соціального страхування, визначають особливі об'єкти, за які можуть застосовуватися адміністративно-господарські та фінансові штрафи.

Висновки. Отже, соціальні права є об'єктами правопорушень, за вчинення яких передбачена кримінальна, адміністративна, фінансова відповідальність, юридична відповідальність у вигляді адміністративно-господарських штрафів, а також дисциплінарна та матеріальна відповідальність. Є нагальна потреба перегляду змісту кодексів, які встановлюють адміністративну та кримінальну відповідальність щодо необхідності детального закріплення безпосередніх об'єктів правопорушень у сфері соціального забезпечення населення.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підруч.] / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.
3. Рабінович П.М. Основи загальної теорії держави та права : [навч. посібник] / П.М. Рабінович . – Х. : Консум, 2002. – 160 с.
4. Сучасна правова енциклопедія / [О.В. Зайчук, О.Л. Копиленко, В.С. Ковальський та ін.] ; за заг. ред. О.В. Зайчука. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 408 с.
5. Волкова О. М. Соціальні права особи: питання теорії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / О.М. Волкова ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К., 2011. – 20 с.
6. Болотіна Н.Б. Соціальні права людини і соціальне право: Україна і Європейський Союз / Н.Б. Болотіна // Європа, Японія, Україна: шляхи демократизації державно-правових систем : матеріали міжнародної наукової конференції (17–20 жовтня 2000 р.). – К., 2000. – С. 154–157.
7. Чанишева Г.І. Реалізація прав людини у сфері праці та соціального забезпечення: проблеми теорії та практики / Г.І. Чанишева // Наукові записки НУ ОЮА. – 2010. – Том ІХ. – С. 136–147.

